

* RECENZE *

Фроянов, И. Я.: Древняя Русь. Опыт исследования истории социальной и политической борьбы, Москва – Санкт-Петербург, Изд. «Златоуст», 1995, 704 str.

Pohled na dějiny Ruska se v posovětském období zásadně přehodnocuje, a to nejen pokud jde o jeho historii po r. 1917. Nově, popř. staronově (tj. ve shodě s pohledem předrevolučních historiků) se interpretují i starší vývojová období, včetně nejstarší historické epochy, spojené s existencí Kyjevské Rusi a jejího rozpadu. Pro celé poválečné generace našich rusistů je to záležitost velmi podstatná, protože neměly přístup k jiné než sovětské interpretaci a mají tedy na historické události, jež se v Rusku od nejstarších dob odehrávaly, pohled přinejmenším jednostranný, ne-li značně zkreslený. Hovořím záměrně o rusistech, nikoli historících, protože předpokládám, že ti si našli už v minulých letech cestu i k jiným než sovětským pramenům. Na knihu, o níž referuji, se také dívám očima filologa-rusisty. Nejde tedy o kritickou recenzi historického díla, ale zprávu o publikaci, která svým obsahem a způsobem zpracování může zajímat rusisty i slavisty v širším měřítku. Studium jazyka je zvlášť v dnešním pojetí i studiem historie a kultury toho regionu, v němž se jazyka užívá, a nelze si představit dobře připraveného překladatele, tlumočnicka ani učitele bez znalostí kulturněhistorických faktů a bez vybavení určitým *klíčem*, který mu pomáhá tato fakta dešifrovat a události interpretovat. Ostatně denně jsme svědky toho, jak obtížné je orientovat se i v těch událostech, jejichž jsme současnky, zvlášť pokud jde o ruskou skutečnost.

V sovětské historiografii byl tím magickým klíčem, jenž pomáhal dešifrovat všechny historické zvraty, pojem třídního boje. I když ho jistě zvlášť pro pozdější období nelze ze souboru pojmů, s nimiž historici pracují, zcela vyloučit, je účelné učinit konec jeho zneužívání a vulgarizaci výkladu dějin, k níž toto zneužívání vedlo.

Tento úkol si ve své obšírné publikaci položil Igor Jakovlevič Frojanov, absolvent historicko-filologické fakulty Stavropolského pedagogického institutu, později aspirant Leningradské státní univerzity, jehož školitelem byl významný ruský vědec V. V. Mavrodin. V současnosti je profesor petrohradské univerzity I. Ja. Frojanov znám jako autor řady publikací věnovaných ruskému středověku. Jmenujme z nich alespoň poslední monografie, jež předcházely vydání recenzované knihy: *Города-*

государства Древней Руси (Leningrad 1988, spolu s A. Ju. Dvorničenkem); *Христианство: Античность, Византия, Древняя Русь* (Leningrad 1988, spolu s G. L. Kurbatovem a E. D. Frolovem); *Киевская Русь. Очерки отечественной историографии* (Leningrad 1990); *Мятежный Новгород* (Sankt-Peterburg 1992).

Názvy těchto děl dobře odrážejí oblasti autorova zájmu. Patří k nim problematika *městských republik* („měst – státních útvarů“) na území Ruska, z nichž do obecnějšího povědomí vstoupil Novgorod, ale autor ukazuje, že v určitém historickém období (zvláště na přelomu XII. a XIII. st.) jich bylo mnohem víc; dále k nim patří zájem o otázky náboženské, zvláště *na úsvitu křesťanství* v Rusku. Autor přesvědčivě ukazuje, že tento úsvit trval ne několik let nebo desetiletí, ale několik století, a mnohé události ruských dějin lze pochopit jen s přihlédnutím k velmi silným pohanským tradicím a zvyklostem.

S rozsahem sledované problematiky nás nejlépe seznámí přehled jednotlivých kapitol: 1. Из предыстории социальной и политической борьбы на Руси. Племенные конфликты 9 – начала 12 вв. 2. Новгородские события 1114–1116 гг. 3. Народные волнения и волхвы на Руси 11 в. 4. Политический переворот 1068 г. в городе Киеве. 5. Социальный кризис в Южной Руси на рубеже 11–12 вв. «Мятеж и голка» 1113 г. в Киеве. 6. Социальная и политическая борьба в киевской земле середины 12 в. 7. Социально-политическая борьба в Новгороде первой трети 12 в. и события 1136 г. 8. Социально-политическая борьба в Новгороде после событий 1136 г. 9. Народные волнения 1209 г. и отношения Новгорода с князем Всеволодом Большое Гнездо. 10. Социально-политическая борьба в Новгороде после событий 1209 г. 11. Народные волнения 1227–1230 гг. в Новгороде. 12. Народные движения в Смоленской и Полоцкой землях 12 – начала 13 вв. 13. «Мятежи» и «крамоль» в Галицко-Волынской земле конца 11–12 вв. 14. Идеиная и социально-политическая борьба в Ростово-Суздальской земле второй половины 12 – начала 13 вв. **Zaključenie.** Publikace bohužel neobsahuje rejstřík historických osobností ani abecední seznam pramenů a literatury, který by byl velmi užitečný i proto, že v poznámkách pod čarou jsou uváděny desítky a desítky titulů, z nichž autor čerpá, ale většinou s nimi i polemizuje.

V podání I. Ja. Frojanova se tedy můžeme seznámit nejen s popisovanými historickými událostmi, ale i s jejich interpretací počínaje mladšími letopisnými svody přes Tatiščeva, Karamzina, Ključevského a další ruské historiky až po období sovětské.

Četba publikace je poměrně náročná, protože autorský text je protkáán nejen citáty autorů historických děl, kteří se danou problematikou zabývali (včetně konfrontace jejich názorů), ale i stručnějšími či rozsáhlejšími úryvky z pramenů, většinou různých letopisných svodů, ale i další pramenné literatury, jako byly životy svatých, středověká díla právní apod. Pozorný a trpělivý čtenář je však za svou snahu odměněn – výklad, jenž je k citovaným úryvkům podán, totiž ozřejmuje význam staroruských slov a termínů, který bychom jinak museli pracně hledat v speciálních slovnících, i smysl již zastaralých konstrukcí a na jiných principech založené výstavby textu. I z tohoto důvodu je tedy možné doporučit přečtení publikace těm, kdo mají pochopení pro krásu

starého jazyka, ale sami nemají možnost nebo odvahu sáhnout přímo po pramenech, ostatně u nás těžko dostupných (např. edice *Полное собрание русских летописей* je sice v našich vědeckých knihovnách zastoupena, ale jako bibliofilská vzácnost).

Ostatně sám autor využívá v některých případech pro správnou interpretaci historických událostí i výsledků filologické vědy, např. v epizodě vztahující se k událostem v Novgorodě po r. 1211. Tehdy se místodržící (*posadnik*) Tverdislav Michalkovič vzdal své funkce ve prospěch staršího Dmitra Jakuniče, ale v r. 1214 se znovu ujal úřadu, aby ho v r. 1215 předal Juriji Ivanoviči a o rok později na krátkou dobu opět získal a později znovu. Posadnikem byl i v r. 1218 a 1219, kdy došlo ve městě k nepokojům a krvavým srážkám mezi představiteli různých městských čtvrtí, z nichž jedni byli pro a druzí proti Tverdislavovi. *Věče* nakonec zjednálo mír, ale kníže zbavil posadníka úřadu. To se ovšem nelíbilo Novgorodcům, kteří v tom viděli zasahování do svých práv, takže kníže byl nucen své rozhodnutí zrušit. Ale sami Novgorodci Tverdislava opětovně zbavili úřadu v r. 1219, kdy byl nařčen ze spiknutí se sudalskými knížaty. Za několik měsíců ho však znovu do úřadu dosadili. Ale opět bylo proti němu vzneseno podezření, a tak ho kníže chtěl odstranit. Novgorod se znovu rozdělil. V té době byl však Tverdislav Michalkovič, alespoň podle letopisného svědectví, nemocen, a jak je doslova uvedeno, «вывезоша и на санках къ Борису Глебу» (tj. ke kostelu, který byl místním sakrálním centrem a místem asyly). I. Ja. Frojanov přikládá této podrobnosti rituální význam; Tverdislav tím, že se nechal přivést na saních, jakoby demonstroval svůj odchod z politiky (na saních ve starém Rusku vozili mrtvé, on ve skutečnosti snad tak vážně nemocen nebyl, aby nemohl přijít sám, protože poté sám tajně odešel do kláštera a byl živ ještě řadu let).

Citujme z monografie, abychom si přiblížili autorův způsob výkladu a práce s prameny: «Езда на *санках* не только перечеркнула политическую карьеру Твердислава, но и очень осложнила его жизнь вообще. Летописец, отмечая, что Михалкович „в той же немочи пребы 7 недель“, не указывает, где он болел. Не исключено нахождение больного при церкви Бориса и Глеба. Обратим внимание на слово *вывезоша*. По наблюдениям лингвистов, приставка *вы-* языческая, нецерковная, характерная для народного языка. Она является эквивалентом церковно-книжной приставки *из-*. Этимологически приставка *вы-* передавала движение изнутри вовне, движение предельно законченное и неотвратимое. Ее исконное этимологическое значение – извергнуть. Важно и то, что ей свойственна перфектность, или результативность и актуальность действия для более позднего временного плана, в нашем случае для времени составления летописной записи. Употребление летописцем приставки *вы-* с глаголом *везоша* придавало действию сакральный характер, означающий переход в другое качество, разрыв со старой жизнью и, следовательно, с местом старой жизни. Таковым у Твердислава был дом, откуда его *вывезоша*. Можно полагать, что посадника *вывезли* из дома безвозвратно». (s. 431).

V uvedeném úryvku, kde je využito lingvistických pozorování a závěrů (podle poznámky pod čarou je jejich autorem profesor petrohradské univerzity V. V. Kolesov)

vzbuzuje sice pochybnost označení prefixu *sw-* za *pohanský*, což je zřejmě spíše formulace I. Ja. Frojanova než lingvisty Kolesova, ale jinak citát dobře dokumentuje, jak mnohdy interpretace historických událostí závisí na filologické práci s prameny. Celkově pak peripetie Tverdislavova místodržitelství na osudu jednoho člověka odrážejí složitost poměrů v Novgorodě, bojujícím za svou samostatnost, kde se střetávaly pravomoci knížete, posadníka, městského věče i boj o moc jednotlivých zájmových skupin.

V poslední části zprávy o Frojanovově monografii si všimněme ještě událostí spojených s bojem za samostatnost, který vedla města Rostov Veliký, Suzdal a Vladimir v druhé polovině XII. a počátkem XIII. st. Sám odchod Andreje Bogoljubského na severovýchod proti vůli jeho otce, kyjevského knížete Jurije Dolgorukého, byl symptomatický pro změnu poměru sil „starých“ a „nových“ knížectví. Po otcově smrti byl Andrej jako nejstarší syn prohlášen knížetem rostovským a suzdalským (zřejmě s cílem zachovat jednotu oblasti, ačkoli podle vůle jeho otce měli tato města původně dostat jeho dva bratři), ale sám viděl smysl svého působení v přenesení centra knížecí moci do Vladimíru. Tomu věnoval značné úsilí, neboť tam měl větší možnosti k provádění samostatné politiky. Podle autora publikace šlo o období vzniku nových městských států, boj o suverenitu a nezávislost na nejstarším z center moci v oblasti, Rostovu Velikém. Tento boj měl mnoho peripetií, do hry vstupoval kníže, bojaři i městské komunity se svým právním pořádkem, reprezentovaným institutem *věče*. Sám Andrej Bogoljubský v tomto boji prohrál, v r. 1175 byl zavražděn ve svém sídle Bogoljubovu nedaleko Vladimíru, ale Rostovu ani Suzdal se už bývalé postavení nikdy nevrátilo. Jednou ze zásadních tezí I. Ja. Frojanova tak je, že historii raného středověku v Rusku nelze pochopit bez přihlídnutí k úloze *městských států*, která byla pro danou dobu rozhodující.

Při jejich formování sehrávaly významnou úlohu i přežitky pohanství, vystupující už ovšem v *křesťanském rouše*. To je podle autora vidět především na důrazu, který se kladl na existenci a ochranu místních svatých a svatyní (v souladu se starým pohanským kultem místních bohů). Tak Rostov, Suzdal i Vladimir měly každý své chrámy Bohorodičky, ale ta v představách tehdejších lidí nebyla jedna a všem společná, nýbrž pro každé město jakoby zvláštní a svoje, což někdy docházelo až tak daleko, že jedna proti druhé mohly i bojovat (jako patronky vojsk toho kterého místa).

Vladimír se mohl pochlubit zázračnou ikonou Vladimírské Matky boží, kterou v souladu s pověstí namaloval podle skutečnosti sám svatý Lukáš na desce stolu, u něhož Kristus se svou matkou a svatým Josefem jidával. Tato ikona, která se do Ruska dostala z Cařihradu, byla pak ze ženského kláštera ve Vyšgorodu u Kyjeva Andrejem převezena na severovýchod, ale díky zázraku, jež způsobila, nikoli do Rostova – koně se zastavili na místě budoucího Bogoljubova, protože si ikona toto místo sama vybrala. Tak významné církevní relikvii, která se proslavila četnými zázraky, musel Rostov čelit obdobným způsobem, a tak byly objeveny při stavbě rostovského chrámu nezetlelé ostatky prvního rostovského biskupa Leontije, u jehož hrobu se pak začaly dít zázraky. Leontij byl kanonizován a jako rostovský svatý velmi uctíván.

Vzniklo také jeho *Žitije*, snad jako pendant k vladimirskému dflu *Сказание о чудесах Владимирской иконы Божьей Матери*. Politické soupeření obou měst se tak přeneslo i do náboženské oblasti, protože při tehdejší úloze religiozity v životě lidí se jen tak mohla zaštitit autorita místa.

V příkladech by bylo možné pokračovat. Zastavili jsme se u této epizody podrobněji, protože dobře dokládá, že I. Ja. Frojanov věnuje ve své monografii pozornost široké škále jevů, v nichž lze hledat podněty k historickému vývoji a dešifrovat s jejich pomocí mnohdy protikladný výklad historických událostí v pramenném materiálu. Teprve konfrontace více pramenů a pohled z různých stran (i ve smyslu např. konkurence různých místních letopisců) zajistí objektivnější výklad ruských středověkých dějin. Sovětské publikace, které se většinou spokojily konstatováním o třídním boji jako hnačí síle dějin, nemohly tuto objektivitu poskytnout. Frojanovova kniha předestírá před čtenářem plastický obraz ruských poměrů v raném středověku a demonstruje jednotu historie, kultury i náboženství.

Zdeňka Trösterová

АСТА POLONO-RUTHENICA 1997, № 2. Ред. Базыли Бялокозович. Высшая педагогическая школа, Олыштын 1997.

С 1996 года на польском книжном рынке находится серийное издание результат углубленных, многоаспектных исследований мира Восточных славян учеными из Института Восточного славяноведения в Олыштыне. Редколлекцию возглавляет проф. д-р гуманитарных наук, Б. Бялокозович, видный литературовед и культуровед, автор нескольких монографий, посвященных процессам, которые происходят «на стыке культур».

Уже знакомясь с содержанием первого тома (1996 год издания) легко отметить, что он содержит многоаспектное описание, а также интерпретацию широко понимаемых культурных соотношений между Польшей и Беларусью, Украиной, Россией, причем – равно в диахроническом, как и в синхроническом планах.

Второй том (1997 год), о котором я хочу сказать подробнее, посвящается польскому слависту с мировым именем, знаменитому исследователю славянского мира, профессору Рышарду Лужному к его семидесятилетию.

Данный фолиант состоит из 40 статей, в основном тематически связанных с проблемой христианского сакрум (святость). Эта проблематика проходит красной нитью через все три тематические блоки: I. культурологический, II. лингвистический, III. литературоведческий. Авторы – российские, украинские, белорусские и польские ученые.